

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET 2.

Magyarok a honfoglalás korában

Szerkesztette:
SUDÁR BALÁZS

HELIKON

A régi magyar szállásterületekről

Amit az írásos emlékekről és emlékekből tudni lehet

A magyar történelem kezdeteiről hosszú évszázadokon keresztül kizárólag az írásos emlékek révén lehetett tájékozódni. Azonban a 19. századtól kezdve újabb tudományágak is részt kértek a kutatásból, például a régészet, az embertan, a néprajz és a nyelvészet. Noha e tematikai gazdagodás révén a régmúltat egyre több oldalról lehet szemlélni, az általuk megvilágított adatcserepek olyan töredékesen maradtak ránk, hogy sokszor nem is illeszthetőek össze. Ezért az ismeretek gyarapodása mellett is folyamatos vita zajlik akár egy-egy részletkérdésről, akár az egyes tudományágak illetékességi köréről. Ma a régészeté a legdinamikusabban bővülő forráskör, és a leletekből értékes következtetések vonhatók le, de ezek egy-egy néphez való kötésével óvatosnak kell lennünk. Bár a szellemi műveltség fő hordozója a nyelv, ám összefüggő magyar nyelvemlékek csak az 1000 utáni időkből maradtak fenn; ráadásul egy nép története nem azonos egy nyelv történetével, már csak azért sem, mert a népek – s még inkább az államalakulatok – történetük egyes szakaszaiban akár többnyelvűek is lehettek, így volt ez a magyarokkal is. Tekintettel arra, hogy az egyes történelmi jelenségek, uralkodók, népek, országok neveit az írott kútfők közvetítik, a tudás összegzése végső soron a történész feladata.

Az írásos emlékek mérlegelésekor fontos tudnunk, hogy szerzőiket milyen időbeli távolság választja el az eseményektől, belülről vagy kívülről szemlélték-e írásművük tárgyát, eleve történelmi célzattal alkottak-e, avagy más természetű munkáik (útleírások, szónoklatok, tankönyvek) utólag váltak történelmi szempontból fontossá.

A hazai történetírás kezdeteit sok vita övezi. Nemzedékek óta fogalmazódnak meg vélemények arról, hogy mikor keletkezett az első magyar história, ugyanis 13–14. századi krónikáink korábbi írásművek lenyomatát őrzik: utalnak a magyarok cselekedeteiről szóló régi könyvekre, egy-egy eseményt többször és ellentétes felfogásban adnak elő, vagy a cselekmény menetét időrendi visszatekintés

akasztja meg. Ezen ismérvek alapján egy elveszett Ósgesta emléke sejlik fel, amelyet talán I. András király (1046–1060) országglásának utolsó éveiben írtak. A 11–13. század folyamán több klerikus vezette tovább a históriát. Ezen alkotói láncolat első önállóan ismert, azonosítható szerzőjű munkája, Kézai Simon *Gesta Hungarorum* 1282–1285 körül készülhetett el. Sajnos e mű csak kivonatosan jutott korunkra, így a bővebb íráshagyományért a 14. századi krónikaszerkesztésekhez kell fordulnunk, amelyek közül a legismertebb a *Képes Krónika* kódexe. Látszik, hogy a hazai historiográfia fő vonulatába tartozó gesták és krónikák időben körülölelik a legkorábbi önálló formában fennmaradt magyar történetet, Anonymus 13. század eleji *Gesta Hungarorum*-át. Elbeszélő kútfőink mérlegelésekor óvatosságra int az a körülmény, hogy ezek a művek idegen nyelvi (latin) és vallási (keresztény) közegbe emelték az ősmúltat, vagyis egy idegen szellemi szűrő döntött arról, melyek legyenek a pogány előidők lejegyzésre méltó elemei. Bizakodásra ad okot viszont az, hogy az újabb kutatások szerint a történeti emlékezet mintegy hét nemzedéket fog át, ami két-három évszázadot is jelenthet. Ebből adódóan régi gestáink forrásértéke nagyobb, mint azt korábban a némelykor túl szigorú filológiai kritika vélte.

Addig azonban, amíg hazai szerzők nem kezdtek történelmünkről írni, a korai magyar múlt (közel) egykorú elbeszélői kizárólag idegen – muszlim, bizánci, szláv, nyugat-európai – írástudók voltak, ezért feljegyzéseik a külső szemlélő álláspontját, előítéleteit

Gesta

Ókori eredetű történetírói műfaj, a középkori historiográfia egyik kedvelt formája. Elnevezése a *res gesta* („viselt dolog”) kifejezésből rövidült. Összefüggő előadásban tárgyalja egy nép vagy egy dinasztia múltját. Nagy figyelmet fordít a személyi, a tárgyi (genealógiai, földrajzi) és az oksági összefüggésekre; ezzel is elkülönül az időrendre összpontosító krónikától. A gestát jellemzi még az irodalmi igényességre való törekvés, ami a 12. századra a regényes gesta válfajában csúcsosodott ki. A legkorábbi magyar gesták a 11–12. században készültek, és az uralkodóház sorsa köré szőtték történetüket. Ezek önállóan nem jutottak korunkra. A regényes gesták képviselőjében viszont fennmaradt Anonymus műve.

Sz. Gy.

tükrözik, és nyelvi, vallási/kulturális sokszínűség jellemzi őket. Közülük egy 10. század közepén szerkesztett bizánci mű emelkedik ki adatgazdagságával. VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár (913–959) fiának készítette azt a kézikönyvet, amelyet az utókor a *De administrando imperio*, vagyis *A birodalom kormányzásáról* címmel látott el. A tudós császár azonban csak a mű értelmi szerzője volt: az adatgyűjtést munkatársak bevonásával végezte, akik a szöveg összeállításakor híven követték forrásaikat, nem törekedvén a következetlenségek kiiktatására. A különböző időkből való követjelentések, útleírások és egyéb jegyzetek így ellentmondásos képpé álltak össze. (A munkáról lásd a 32–33. oldalon írottakat!) A következőkben tehát az írott forrásokban szereplő magyar szállásterületeket tekintjük át.

A csodaszarvasmonda

Noha a magyarok csak a 9. század első felétől jelennek meg a történeti forrásokban, de ez nem jelenti azt, hogy azelőtt ne léteztek volna. Éppen csak más neveken említettnek, sőt valószínű, hogy a rájuk értett nevek (hun, avar, szabir, onogur, turk, stb.) nem mind ugyanarra a „magyar” népre vonatkoztak, hanem annak egy-egy etnikai összetevőjére. A kora középkori népek kialakulása több szálon futó esemény volt, ekként a különböző hiteles források, ha nem is mindig egyeztethetők össze, de jól megférhetnek egymással. A legrégebbi, mitikus múltat a csodaszarvasmonda meséli el, melynek legrégebbi ismert változatát Kézai Simon gestája őrzi.

E monda minden bizonnyal az eredeti magyar hagyomány része volt, s nem egy klerikus költötte, vagy jegyzetelte ki máshonnan. Ezt két tényből lehet sejteni. Egyfelől az egyházi kötelékbe tartozó középkori írástudóknak nem volt szokása pogány eredetmítoszokat gyártani. (A monda fontosságát éppen az jelzi, hogy pogány mivolta ellenére helyet vívott ki magának a krónikák lapjain.) Másfelől a szarvasűzés mondája olyan keleti népek ajkán is élt, akiknek nyelvét egyetlen krónikásunk sem ismerhette. A mitikus „őstörténeti tér” tehát „Perzsia vidéke” és a Meótiszi mocsarak, azaz a Kaukázustól északnyugatra elterülő kelet-európai sztyeppe.

HUNOR ÉS MAGOR. RAJZ: JUHOS KISS SÁNDOR

„Mellőzve már most a mellékes dolgokat, melyek csak a tárgy színezésére valók, térjünk vissza Ménróthoz. Ez az óriás a nyelvzavar kezdete után Havilah (Eviláth) földjére költözött, amelyet ekkor Perszisz (Perzsia) vidékének neveztek, és ott két fiút nemzett a feleségével, Eneth-tel, nevezetesen Hunort és Magort, akiktől a hunok vagyis a hungarusok (magyarok) eredtek. [...] Mivel Hunor és Magor elsőszülöttei voltak Ménrótnak, apjuktól különváltan éltek sátraikban. Történt pedig, hogy egy nap vadászni igyekeztek Meótisz ingoványaiba, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott azután végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek apjukhoz, s beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meótisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meótisz vidéke pedig Perzsiával határos. Egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől

tenger zárja körül; folyói egyáltalán nincsenek, de bőviben van fűnek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Nehéz oda a ki- és a bejárás. Mármost a Meótisz ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágóban a Meótisz ingoványai közé hurcolták. Mármost véletlenül a gyerekek között fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, másikat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét. S az történt, hogy hosszabb ideig maradtak ezek között az ingoványok között, kezdtek hatalmas néppé nőni, és az a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket.” *Kézai Simon: Gesta Hungarorum 1282–1285 között*

Szkítia három tartománya

Szkítia a magyar krónikás hagyomány szerint területileg ugyan egységes, de kormányzás tekintetében három részre oszlik, Bascardiára, Dentiára és Magoriára. Bascardiában Baskíria ismerhető fel, Dentia és Magoria pedig valószínűleg az Anonymus által említett „Dentümo-gyer” területnévvel kapcsolható össze, ami e kettőt együtt jelölheti. Ebben a homályos földrajzi leírásban a magyarság elágazó története ismerszik meg, ugyanis a Közép-Európában hont foglaló néprészen kívül keleten még évszázadokig létezett két magyar néptömb.

A *birodalom kormányzásáról* című műből az is kiderül, hogy a Kárpát-medencei és a „Perzsia vidékén” megtelepedő néprész a 950-es években még élő kapcsolatot ápolt egymással. Azt sajnos nem tudjuk, hogy e kettő milyen létszámarányt képviselt. Annyi bizonyos,

Testvérnépek a sztyepperégióban

József kazár kagán a 10. század közepén azt írta egy érdeklődőnek, hogy népe Jáfet fiától, Togarmától származik, akinek tíz fia volt, köztük Kazár, Bulgár, Szabir. Szíriai Mihály lejegyzett egy történetet a bolgárok eredetéről. Eszerint három testvér érkezett Szíriából. Egyikük, Bulgariosz a Dunánál telepedett le népével. Bátyja, Kazarig a Kaukázusba költözött, tőle származik a kazárok neve. A harmadik testvér, Pugur is errefelé vezette a hozzá csatlakozókat: az ő neve talán az ogurokat rejti.

S. B.

hogy mindkét említett fél elég jelentősnek érezte a másikat az öszszeköttetés fenntartására, ám kapcsolatuk 11–13. századi folytatásáról nincs adatunk. A keleten maradtak emlékezete csak az 1230-as években sarkallt cselekvésre közép-európai magyarokat: a keleti irányból és a tengert érintő útvonalból kitetszik, hogy a tragikus sorsú Ottó testvér a Perzsia-vidéken élő magyarok nyomára jutott. *(Lásd a szevordikról írottakat a 155–158. oldalon!)*

1237-ben Riccardus Domonkos-rendi szerzetes egy bizonyos „Ungharia Magna” dolgáról – és rendtársainak viszontagságos útjairól – írt jelentést. Ottó és Julianus eltérő útvonalából valószínű, hogy a kaukázusi magyarság nem azonos az Etil (Volga) folyó mellett fekvő Régi Magyarország lakóival. A 13. század első harmadában tehát nem két, hanem három, egymástól elkülönült területen éltek magyar etnikai tudatú emberek. A „Bascardia”, „Dentia”, „Magoria” hármasságnak ez lehet a valóságmagja.

Hogy a fent említett népegységek mikor költöztek szét, nem tudjuk. Valószínűleg előbb a baskíriaiak őseitől különült el az

Dentumoger

„Szkítia ugyanis, amelyet Dentümogernak hívnak, hatalmas föld tőlünk keletre, s határai északtól egészen a Fekete-tengerig terjednek. Legszélén a Don nevű folyó található”. Bár a területet Anonymus Szkítiával kapcsolta össze, amelyet a középkori nyugati geográfia elképzelése szerint képzelt el, nem bizonyos, hogy eredetileg is ezt jelentette.

Magát a dentumoger kifejezést többféleképpen próbálták értelmezni. A legvalószínűbbnek látszó megoldás szerint a dentu esetleg a török 'hét' számnévnek egy erősen eltorzult lejegyzése lehetne, így a szókapcsolat a hétmagyar török megfelelője lenne. Régebben felmerült, hogy a dentu valójában „Don tő” jelentésben szerepel, ami éppenséggel megfelelne az Anonymus által meghatározott térnek, nyelvészetileg azonban ez a magyarázat tarthatatlan. Mindemellett nem lehetetlen, hogy mégis a Don rejtőzik a szóban. Ennek ugyanis létezett Den alakja is, amelyhez a magyar -t kicsinyítőképző járulhatott, így a Dentu voltaképpen annyit jelentene, hogy Donocska, és így talán a hasonló nevű Donyec folyóra vonatkozhat. A Dentumoger kifejezés így esetleg „donyeci Magyarország” formában lenne értelmezhető. Kérdéses, hogy Anonymus Dentumogerje hogyan viszonyul a Kézai Simon gestájában fennmaradt Dentia és Magoria területnevekhez: Kézai bontotta szét a nehezen értelmezhető szót, vagy esetleg Anonymus csinált a kettőből egyet?

S. B.

JELLEGZETES TÁJKÉP
A KUBÁN FOLYÓ
VÖLGYÉBEN.
FOTÓ: TÜRK ATTILA

a néptömb, amely később kettéválva a Kaukázus előterébe és Etelközbe vonult. Ez a korábbi szétválás esetleg oly régen eshetett, hogy nem jutott a 10. század közepén Bíborbanszületett Konstantin császár tudomására; annál feltűnőbb, hogy évszázadok elmúltán a Kárpát-medencei magyar Julianus minden nehézség nélkül megértette a Volga-menti magyarokat, ami nyelvünk tartósságának jele. Amint a „szavárd”, úgy a baskíriai magyarok létszámát sem ismerjük. A Julianus első útjáról írt jelentés azonban arra is utal, hogy a Régi Magyarország komoly haderővel, így bizonyára komoly népességgel rendelkezett, hiszen képesek voltak – ha időlegesen is – vereséget mérni a mongolokra.

„A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük, nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek. Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyhogy együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak.” *A Riccardus-jelentés az Urál térségében maradt magyarokról, 1237*

„A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéből Levediának neveznek, amely vajdát tulajdonnevén Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívták. Ezen a helyen, az imént említett Levediában folyik a Chidmas folyó, melyet Chingilusnak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak [rendíthetetlen szavárdnak, másként: erős szabirnak] nevezték... Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal... Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevének mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelköz nevezetű helyekre... A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, s gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.” *A birodalom kormányzásáról című munka a magyarok szállásterületeiről, 950 körül*

Levédia és Etelköz

A *birodalom kormányzásáról* című mű több régi szállásterületet is említ. Az egyiket az első vajdáról, Levediről nevezték el, s a leírás szerint a „Chidmas/Chingilus” folyó mellett terült el, amelyet azonban eddig nem sikerült azonosítani. A kutatók gondoltak többek között a Kubán, a Don, a Donyec, a Dnyeper, az Ingul és az Ingulec folyókra is, de egyértelmű bizonyíték egyik mellett sem szól.

Némileg segíthet a soron következő magyar szállásföld: „a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelköz nevezetű helyekre...” Levédia tehát Etelköztől keletre esett, és még azt is tudjuk, hogy Kazária közelében volt.

Ennél súlyosabb kérdés, hogy mikor élt Levedi, vagyis mikor számolhatunk egy róla

SÁROSSY TIBOR: HÉT VEZÉR SZOBORCSOPORT.
(2002) IBRÁNY. FOTÓ: LOVAS ANDREA

SÁROSSY TIBOR: HÉT VEZÉR SZOBORCSOPORT.
(2002) IBRÁNY. FOTÓ: LOVAS ANDREA

Etelköz neve

Etelköz neve a Bíborbanszületett Konstantin környezetében készült, a Birodalom kormányzásáról írott munkában szerepel kétszer is, egyszer „Etel és Kuzu”, másodszor „Atelkuzu” formában. A kifejezés második tagjában a magyar ’köz’ szót sejtve a kutatók a szókapcsolatot Etelköz formában rekonstruálták, s a magyarban jól ismert területjelölő nevek csoportjába sorolták (Bodrogköz, Rábaköz, Drávaköz, Muraköz). A nagy kérdés az, hogy vajon melyik folyót is jelölték az Etel névvel elődeink. A bizánci, kazár és héber forrásokban a 6. századtól szerepel az Etil/Atil folyó neve, mely egyértelműen a Volgára vonatkozik. A folyót e néven ismerik az arab földrajzi írók is, ám számukra az Atil egy komoly méretű, messze keletre, az Altaj hegységig elnyúló vízrendszert jelölt, amely az Irtisből, a Belajából, a Kámából és végül a Volgából állt össze. A magyarok Etelje azonban aligha lehetett a Volga: *A birodalom kormányzásáról* című munka felsorolja a terület folyóit, melyek a Szerettől a Dnyeperig terjednek, keletebbre nem, a Volga tehát kívül esik a jelölt területen. (A mű szerzője egyébként ismerte a Volga Atel nevét.) Bár számos kutató a középkori magyar krónikák névhasználatának megfelelően a Donra értette az Etilt, valójában ennek görög neve, a Tanais sem szerepel az összeírásban. Érdekes viszont, hogy 14. századi magyar forrásokban éppen megfelelő folyók, a Prut és Dnyeszter viseli az Ethel nevet.

S. B.

Fekete magyarok, fehér magyarok

Az orosz nyelven íródott *Régmúlt idők krónikája* című munka megemlíti a magyarokat is, ugri néven. „Majd azután fehér magyarok jöttek, és örökölték a szlávok földjét, miután elkergették a frankokat, akik azelőtt foglalták el a szlávok földjét. Ezek a magyarok ugyanis Hérakleiosz császár korában jelentek meg [...] Ezek után jöttek a besenyők, majd a fekete magyarok mentek Kijev mellett, később Oleg idejében...” A nem kevésbé zűrzavaros leírást nem könnyű megfejteni. Nagyon valószínű, hogy a mű szerzője, aki egy szláv nyelvre fordított görög krónikát kivonatolt, félreértett valamit. A fordító ugyanis a türk népet a korabeli használatnak megfelelően ungriként ültette át, de nemcsak a magyarok, hanem a Türk Birodalom alattvalói esetében is. Hérakleiosz császár (610–641) tehát nem a magyarok, hanem a türkök révén került a történetbe. A fekete és fehér magyarok pedig elképzelhető, hogy téves logika alapján kerültek megkülönböztetésre: mindkét név ugyanazt a csoportot jelölné, a rájuk vonatkozó utalások viszont más-más szöveghagyomány révén kerültek a *Régi idők krónikájának* szövegébe. A munka összeállítója azonban nem ismerte fel a két információ azonosságát, és ezért tett volna különbséget a fekete és a fehér jelzővel.

S. B.

VÁGÓ PÁL: MAGYAROK KIJEV ELŐTT (1882). MAGYAR NEMZETI GALÉRIA

A Kijevi Magyar-hegy

A *Régmúlt idők krónikája* szerint Aszkoldot – Kijev egyik rusz meghódítóját – a kijevi Magyar-hegyen temették el, ahol Olmin udvarháza állt később. Olma nevét egyes kutatók a magyar Álmoséval egyeztették, de ez aligha helytálló feltételezés. A krónika szövege szerint ugyanis Olma később Aszkold sírján Szent Miklós templomát építtette fel, Álmosról pedig nem ismert, hogy buzgó keresztény lett volna. Figyelemre méltó azonban, hogy Kijevben létezett egy Magyar-hegy nevű helynév, s az elnevezés, mint erre a krónika 898-ra vonatkozó, magyarokról szóló passzusa utal, összefüggésben volt a magyarok Kijev melletti vándorlásával. Gy. G.

elnevezett szállásfölddel. A válaszhoz *A birodalom kormányzásáról* kevés fogódzót ad. Annyi bizonyos, hogy mivel Levedi idején három évig szövetség állt fenn a kazárokkal, s a Kazár Kaganátus felemelkedése a 7. század elejére tehető, ezért Levedi életideje, és így Levédia keletkezése a 600-as évek első felétől a 800-as évek első feléig bármikor elképzelhető.

Etelköz helyét, ha áttételesen is, de meghatározza a birodalom kormányzásáról írott császári munka, méghozzá öt folyó nevével. A felsorolás keletről nyugatra halad: a Baruch valószínűleg a Dnyeper, a Bug ma is Bug, a Trullos a Dnyeszternek felel meg, a Prut és a Szeret neve máig sem változott. Etelköz tehát a Fekete- és az Azovi-tenger északi előtere, amelyet nyugatról a Kárpátok koszorúja határol. Amennyiben Etelköz tényleg nyugatra esik Levédiától – ahogy a császári műben szerepel –, akkor a Chidmas/Chingilus bajosan azonosítható a déli Bugba ömlő Ingullal, vagy a Dnyeperbe torkolló Inguleccel, hiszen e két kis folyó Etelközön vezet keresztül. Ám azt sem tudjuk, hogy Levedi első vajda lakóhelye a teljes „magyar” szállásterületet felölelte-e: nem kizárt, hogy Levédia részben vagy egészben Etelköz része volt.